

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ
УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

КИЇВ - 2011

Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії України. – К.:НІСД, 2011. – 30 с

Автори:

Парахонський Б.О., доктор філософських наук, професор. Радник при дирекції НІСД
Яворська Г.М. Доктор філологічних наук, професор. Головний науковий співробітник
сектору глобальних та регіональних стратегій відділу глобалістики і безпекових
стратегій НІСД

*За загальною ред. О.В.Литвиненка, доктора політичних наук, заступника директора
НІСД; К.А.Кононенка, завідувача відділу глобалістики і безпекових стратегій НІСД*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1. Геополітичні умови реалізації зовнішньої політики України.....	6
2. Позиція України в зовнішньому світі	12
3. Пріоритети зовнішньої політики держави.....	18
3.1.Європейський вимір.....	19
3.2.Глобальні стратегічні партнери.....	22
3.3.Східна політика України.....	24
ВИСНОВКИ.....	29

В умовах багатопольярного світу та змін параметрів міжнародної безпеки питання щодо системи пріоритетів зовнішньої політики і способів їх впровадження потребує чіткої й зрозумілої відповіді. Її брак призводить до сумнівів у надійності України як суб'єкта міжнародних відносин та передбачуваності її зовнішньополітичного курсу. Відсутність міцної довіри у відносинах з міжнародними партнерами створює додаткові виклики національній безпеці, стає на перешкоді вирішенню не тільки зовнішньо-, але й внутрішньополітичних проблем, заважає досягненню мети модернізації нашої держави.

Стрімкі зміни міжнародного безпекового середовища, що відбуваються з початку 21 ст., вимагають від українських політиків та експертів постійної уваги до новітніх тенденцій з метою вчасного узгодження зовнішньополітичних дій з новими реаліями. На часі – потреба вироблення цілісної стратегічної зовнішньополітичної концепції Української держави, такої концепції, яка могла б отримати підтримку переважної більшості українського суспільства та різних політичних сил, що становитиме запоруку її ефективного здійснення.

Пропонована доповідь має на меті проаналізувати сучасну геополітичну ситуацію та геостратегічний статус України, а також розглянути пріоритети зовнішньої політики держави. У доповіді проаналізовано три найбільш вірогідні варіанти можливого наповнення зовнішньополітичної стратегії України (євразійський, євроінтеграційний, ізоляціоністський). Обґрунтовано необхідність побудови багатовимірної зовнішньої політики, що охоплюватиме усю сукупність необхідних міжнародних зв'язків за збереження єдності зовнішньополітичного курсу. Зроблено висновки про системно-організуючу роль поступу України до інтеграції в структури ЄС у зовнішньополітичній стратегії держави.

Важливим є питання впровадження зовнішньополітичних принципів, що передбачає формування комплексної інституційної підтримки, забезпеченої відповідними фінансовими й кадровими ресурсами та інформаційно-аналітичним супроводом, проте вони потребуватимуть окремого розгляду.

Завданням доповіді є не тільки сформулювати загальні положення, що відбивають сучасну систему поглядів на політичну ситуацію у світі і роль України на міжнародній арені, але узагальнити факти, проаналізувати численні досі нереалізовані, але можливі напрямки міжнародного співробітництва і, таким чином, привернути увагу до комплексу існуючих проблем та винести ці проблеми до сфери подальшого професійного обговорення.

Вступ

Зовнішня політика є складовою загальної стратегічної політики держави, спрямованої на соціально-економічний і демократичний розвиток, зміцнення суверенітету та національної ідентичності, захист національних інтересів і цінностей, забезпечення безпеки країни та її громадян.

На нинішньому етапі головним змістом суспільно-економічного розвитку України є загальна, глибока і послідовна модернізація усіх сфер життя суспільства, з метою її перетворення на сучасну ефективну, розвинену державу європейського типу.

В умовах глобалізації Україна, як ніколи раніше, стоїть перед історичним вибором визначення свого майбутнього – або шляхом модернізації та радикальної перебудови суспільно-економічного життя отримати нові можливості розвитку країни, або, пускаючи суспільно-політичні процеси на самоплив, поступово відходити на периферію світового розвитку і приректи країну на неминучу деградацію.

Зовнішня політика має відповідати цілям модернізації і спрямовуватися на забезпечення сприятливих зовнішніх умов внутрішнього розвитку.

Зовнішня політика нашої держави визначена Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» (2010 р.), який позиціонує Україну як європейську позаблокову державу, що здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур.

Зорієнтована на виконання цих завдань зовнішня політика української держави має відповідати принципам послідовності та передбачуваності, а також бути достатньо гнучкою, тобто здатною адекватно змінюватись відповідно до глобальних процесів, до нових можливостей, що з'являються, або загроз, що виникають.

У системі міжнародних відносин Україна повинна стверджувати свій статус як рівноправного суб'єкта, надійного партнера у вирішенні питань міжнародної політики та безпеки, особливо щодо країн близького оточення. Це зумовлено її потенціалом як великої європейської демократичної країни, значної регіональної держави, яка має свою частку відповідальності за мир, стабільність і розвиток регіонального геополітичного простору.

Однак протягом останніх років значення України для розвитку системи міжнародних відносин в Європі та світі вступає у суперечність з тією фактичною роллю, яку вона відіграє в цій системі. Йдеться про певну девальвацію міжнародної суб'єктності нашої держави, яка, внаслідок ряду внутрішніх і зовнішніх чинників, втрачала можливості впливати на процеси прийняття рішень у міжнародних політичних справах та у питаннях міжнародної безпеки.

За двадцять років незалежності України зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні пріоритети держави більше відбивали характер зовнішніх загроз, ніж орієнтувалися на наявні та потенційні можливості. Склалася, навіть,

певна традиція «кон'юнктурності» української зовнішньої політики, яка у практичній діяльності швидше виходила з реакції на зовнішні чинники, ніж із чітко визначених власних довгострокових цілей і пріоритетів стратегічного характеру.

Протягом тривалого часу зовнішню політику України визначали спроби грати на суперечностях між Заходом та Росією. В основі української політики багатовекторності, попри зовнішню суперечливість вимоги одночасного руху в різних напрямках, зрештою стояла необхідність жорсткого вибору на користь одного з двох варіантів – «проросійського» або «прозахідного». В умовах формування новітнього міжнародного середовища, позначеного значним ускладненням характеру відносин між провідними світовими акторами, подібна зовнішньополітична стратегія виявляє свою неефективність.

Виникає потреба заново сформулювати довгострокові стратегічні пріоритети держави на основі переосмислення загальної концепції міжнародних зв'язків України у напрямі розробки засад нової *багатовимірної зовнішньої політики*, що має динамічний характер і передбачає поєднання різних аспектів міжнародної взаємодії.

Багатовимірною зовнішня політика відзначається вже не реактивним (реагування на виклики) а про-активним (дія на випередження) спрямуванням. Така політика спроможна відкрити значний простір для реалізації наявних і створення нових можливостей для забезпечення безпеки, стабільності і розвитку країни.

Для відновлення власної міжнародної суб'єктності в сучасних умовах глобальної та регіональної конкуренції Україна має послідовно розбудовувати нову, більш диференційовану та багатоаспектну систему відносин з ключовими міжнародними акторами та країнами-сусідами, виходячи з власних національних інтересів. Залучення України до повноправної участі у міжнародних механізмах прийняття рішень, насамперед, шляхом поступу у євроінтеграційних процесах, є необхідною передумовою досягнення цієї мети.

Стратегічна мета України – ввійти повноправним членом у світовий економічний та політичний простір, ефективно реалізувавши при цьому свої власні інтереси, до головних з яких слід віднести, зокрема, необхідність глибокої технологічної модернізації, масштабне залучення інвестицій, розвиток зовнішньоекономічних відносин.

1. Геополітичні умови реалізації зовнішньої політики України

Сучасне міжнародне політичне і безпекове середовище становить складну багатовимірну систему, у якій домінуючу роль грають потужні силові центри – економічні та геополітичні – у вигляді світових держав та регіональних інтеграційних угруповань. Наявність кількох силових центрів надає можливість визначати міжнародну політичну систему як багатополярну, але очевидно, що це тільки зручний спосіб відновити стереотипні геополітичні уявлення щодо балансу сил та інтересів з їх логікою конфронтації і боротьби за домінування.

Одним з наслідків такої логіки є необхідність розподілу сфер впливів між світовими центрами, що виправдовує домінуючий статус тієї або іншої великої держави в окресленій для неї зоні панування. Згідно з цими уявленнями, світова політика та міжнародні відносини будуються, насамперед, як відносини між світовими центрами (полюсами). Все інше – це лише проекція їх суперечностей на більш низький рівень і великого значення не має. Окремі держави, що не мають глобальних амбіцій, у цих уявленнях виглядають як об'єкти реалізації інтересів великих потуг і, отже, мають задля власного виживання перебувати у фарватері їх інтересів, здобуваючи можливі переваги через гру на їх суперечностях.

Ще донедавна, років 10-15 назад, ці однолінійні уявлення могли виглядати більш або менш адекватними. Вважалося, що після руйнування біполярного світу на деякий час встановилася монополярна міжнародна політична система із домінуванням США, яка пізніше була змінена на багатополярну з домінуванням кількох світових центрів. Але в сучасних умовах, внаслідок складних глобалізаційних процесів та макроцивілізаційних зрушень в різних частинах світу, з виникненням новітніх глобальних загроз існуванню і розвитку людства подібні уявлення виглядають як істотне спрощення реальності.

Міжнародна політична система, так само як система міжнародної безпеки дедалі більше обумовлюються процесами глобалізації, які перетворилися на найважливіший фактор впливу на зовнішню та оборонну політику провідних країн світу. Традиційні центри міжнародної політики поступаються місцем новим впливовим потугам у вигляді транснаціональних корпорацій, формалізованих інтеграційних об'єднань або неформальних асоціацій та альянсів.

В умовах глобалізації чинники взаємопов'язаності світу стають настільки потужними, що значною мірою втрачається істотна різниця між великими та малими державами, оскільки цілком реальним стає технологічний та економічний прорив невеликої країни на вістря світового поступу, так само як і поступова деградація держави з глобальними амбіціями до рівня звичайного постачальника сировинних та людських ресурсів.

Таким чином, ототожнювати певну державу або угруповання держав із деяким «полюсом» світової політичної системи навряд чи правильно. Інша справа, що окремі країни дійсно можуть більш адекватно скористатися перевагами глобалізації, маючи для цього більш відповідну власну соціально-економічну організацію та політичну волю до просування своїх економічних інтересів у світі.

Концентруючи власні можливості на певному напрямі та розвиваючи різноманітні форми власної присутності у глобальних, регіональних або локальних процесах така держава набуває достатньо значної ваги, щоб позиціонувати себе як «центр сили» або «полюс», який може мати як глобальне так і регіональне значення як певний осередок впливу.

Різні центри мають неоднакову вагу у геополітичному і економічному світовому устрої. Так геополітична вагомість Японії або ЄС з різних причин значно поступається масштабам їх економічного потенціалу, тоді як

геополітичне значення РФ на сьогодні значно вагомніше її економічних можливостей. Такі центри зростання і осередки впливу як Бразилія або Індія поки що мають тільки регіональне значення, скоріше економічне аніж геополітичне, хоча їх роль може стрімко змінитись в інших умовах.

Світовий політичний процес складається з різноманітних форм взаємодії різних центрів і осередків, що мають різні масштаби і виявляють своє реальне значення у певних ситуаціях. Світ рухається вже не за правилами однолінійної логіки (причина-наслідок), а згідно з формулами багатолінійної логіки. Отже і ***політика, яка прагне до більш адекватного наближення до реальності, має здійснюватися за більш складними схемами, тобто бути багатовимірною.***

Глобалізаційні процеси та поглиблення соціально-економічної диференціації світового простору сприяли формуванню нових проблем у системі міжнародної безпеки, актуалізації новітніх загроз людству. Ці процеси надали поштовх переглядові традиційних концепцій міжнародних відносин та безпеки.

Нове співвідношення політичних сил у світі порушило попередній баланс сил та інтересів, змінило характер, масштаби й зміст глобальних викликів, загроз та ризиків, які трансформуються на регіональному й локальному рівнях, набуваючи дедалі більш комплексного характеру.

Масштаб та складність викликів і загроз швидко зростають. Новітні загрози, такі, як *міжнародний тероризм і організована злочинність*, розширюють сферу дії. Збільшує свою вагу *загроза поширення зброї масового знищення*. Актуалізуються питання *енергетичної безпеки, глобальних змін клімату, кібернетичної безпеки, піратства*, тощо.

Ці загрози посилюються непередбачуваною політикою авторитарних режимів і неспроможних держав (failed states), діяльність або бездіяльність яких прямо чи опосередковано сприяє формуванню конфліктогенного середовища, сприятливого для розвитку осередків екстремізму та тероризму.

В умовах глобалізації характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають *процеси дезінтеграції й фрагментації національних держав, активізація етнічного націоналізму і сепаратизму*, загострення яких призводить до руйнування поліетнічних держав. Фрагментація відбувається також по лінії ідеологічного протистояння несумісних політичних груп. Крайньою формою суспільного розмежування виступає *політичний екстремізм та релігійний фундаменталізм*.

Для світу, що глобалізується, державні кордони втрачають своє значення і відіграють, здебільшого, роль межі між територіями з різними внутрішньоправовими та митними режимами. З боку світової спільноти *послаблюється увага до проблем територіальних претензій та правового урегулювання кордонів*, хоча для молодих незалежних держав питання недоторканості кордонів і територіальної цілісності є одним з ключових в утвердженні їх національної ідентичності та суверенітету.

Провідні держави світу та міжнародні організації втрачають спроможність ефективно впливати на поглиблення прірви у темпах розвитку та рівнем життя між багатими та бідними країнами, з наростаючими на цьому тлі фрустрацією та

суспільним незадоволенням. Запізнення в розвитку, убогість, деградація оточуючого середовища, епідемії загрозливих хвороб, нищівні техногенні катастрофи та природні катаклізми, неконтрольовані міграції загрожують стабільності міжнародного порядку.

Глобальна фінансово-економічна криза також створює нові виклики, і, крім того, може діяти як каталізатор щодо посилення інших загроз.

Поява широкого спектру викликів та загроз нового типу посилює невизначеність міжнародного простору безпеки, провокує міжнародних акторів на випереджувальне застосування силової політики. Конкурентна боротьба між провідними світовими потугами посилюється у політичній, військовій, економічній, гуманітарній і безпековій сферах.

Сучасна міжнародна система перебуває у трансформаційному процесі, який позначається на відносинах у євроатлантичному, тихоокеанському та євразійському просторах. У світі формуються нові, складні та багатовимірні, моделі міжнародної взаємодії. США зберігають провідну роль, але намагаються робити це іншими – гнучкішими методами, практикують ширше залучення інших країн та інтеграційних утворень до спільного виконання тих або інших тактичних і стратегічних завдань.

Домінуючою рисою процесів трансформації є глобальна політика США, скоригована у ракурсі переформатування відносин з КНР, РФ, ісламським світом та відносин в рамках євроатлантичної спільноти, яка впливає на вирішення глобальних суперечностей та, відповідно, визначає відносини взаємодії США з іншими державами. Зокрема, у розбудові системи стратегічного партнерства з Україною США виходитимуть із подібних настанов та власних інтересів.

Європейський Союз перебуває у стані трансформації згідно положень Лісабонської угоди, що певною мірою гальмує реалізацію стратегії перетворення ЄС у світового геополітичного гравця. Новий етап європейської інтеграції, пов'язаний з Лісабонською угодою, включає продовження процесу розширення та внутрішньої політичної й економічної консолідації шляхом формування квазі-федеративних засад політичного устрою, впровадження спільної політики в галузі безпеки і оборони тощо.

Усі ці масштабні процеси є своєрідною відповіддю європейських країн на виклики глобалізації. Водночас, ЄС переживає певні внутрішні кризи – фінансово-економічного та політичного характеру. У зовнішній політиці ЄС демонструє неспроможність говорити на міжнародній арені «одним голосом», віддаляючись, таким чином, від заявленої мети набуття ролі глобального актора. Такі процеси в ЄС стають гальмуючим чинником для європейської інтеграції України, питання про європейську перспективу для нас залишається невизначеним.

Процеси розширення й реформування Європейського Союзу є важливим фактором створення нової архітектури європейської безпеки, яка має комплексний характер і різні виміри – економічний, військовий, політичний тощо. Європейський Союз як один з світових економічних і політичних центрів має далекосяжні зовнішньополітичні інтереси у сфері безпеки.

Існує тенденція до розширення сфери європейських стратегічних інтересів у східному та південному напрямі. В перспективі це означатиме формування орієнтованого на Європу гео економічного простору з відповідним включенням суміжних країн (зокрема України) до сфери стратегічних європейських інтересів. Налагодження співробітництва в рамках оборонної компоненти Євросоюзу, активна взаємодія з ЄС з питань формування Спільної європейської політики у сфері безпеки і оборони здатні більш чітко окреслити місце України у системі європейської безпеки.

Специфіка безпекового середовища в Європі полягає в тому, що загроза виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінюється як низька, натомість сукупний ефект від дії новітніх загроз міг би мати для континенту руйнівні наслідки. Жодна з європейських країн – навіть найпотужніших – не в змозі самостійно вирішити стратегічні проблеми безпеки.

НАТО, ЄС та ОБСЄ виконують роль базових складників архітектури європейської безпеки. Водночас зростає роль РФ, яку західні партнери намагаються всіляко долучити до спільних безпекових проєктів, проте на заваді стоїть комплекс протиріч і досі принципово нерозв'язаних питань. Ідея створення єдиної системи безпеки «від Ванкувера до Владивостока», із передбачуваним нею зменшенням ролі НАТО і підвищенням ролі РФ, хоча й започаткувала «процес Корфу» у межах ОБСЄ, поки що не отримала активного розвитку. Насправді західні партнери намагаються залучити РФ до існуючих структур і не мають наміру здійснювати трансформацію європейської безпеки шляхом її фактичної деконструкції.

Внаслідок зміни геополітичних конфігурацій загострюється суперництво провідних глобальних та регіональних потуг за перерозподіл сфер впливу, зокрема, на пострадянському просторі. Заперечуючи можливість всеохоплюючого домінування США на світовій арені, Росія декларує прагнення до створення такого світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Але, разом з тим, РФ продовжує вважати регіони свого близького оточення, країни СНД зоною свого виключного геополітичного впливу. Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання на захист власних інтересів в інших державах СНД.

Конкретні кроки у напрямку трансформації європейської безпеки здійснює НАТО та Європейський Союз. Нова Стратегічна концепція НАТО узгоджує діяльність альянсу з новими міжнародними безпековими реаліями. Водночас підвищується роль ЄС в системі європейської безпеки. Згідно з Лісабонською Угодою, що набула чинності 2010 р., розширено сферу дії Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) у плані миротворчої діяльності і щодо підтримки міжнародної безпеки. Для країн-членів ЄС, що просунулися далі у своїх військових та безпекових можливостях, передбачений механізм «постійної структурної взаємодії», що робить систему ефективнішою і гнучкішою.

На сьогодні архітектура європейської безпеки, попри процеси трансформації, має стабільні риси. Ключовим елементом європейської безпеки нині є, і в середньостроковій перспективі залишається, НАТО. ЄС не претендує

– і не претендуватиме – на створення окремої від НАТО системи безпеки. Безпекові структури ЄС, включно з оборонною складовою, подальший розвиток яких передбачений Лісабонською угодою (разом із гарантією захисту кожної з країн-членів), виконуватимуть роль, що доповнює діяльність НАТО, насамперед у сфері м'якої безпеки.

З початку 2011 р. система безпеки на європейському континенті перебуває під тиском нових загроз та викликів. Події на Близькому Сході і в Північній Африці, початок воєнної операції в Лівії небезпідставно оцінюють як співмірні за масштабами та глобальними наслідками з фінансово-економічною кризою 2008 р. і терористичною атакою 9 вересня 2001 р. Вони вплинули на безпекову ситуацію в світі і в Європі, стали жорстким випробуванням для міжнародної спільноти на здатність діяти разом для протистояння новітнім загрозам.

Події в Лівії унаочнили складність розподілу сил в регіоні та світі. Протести в арабських країнах цього разу проходили не під антиамериканськими і антизахідними гаслами. Позиція Ліги арабських країн, яка відкрила шлях до прийняття Радою Безпеки ООН Резолюції 1973, засвідчила, що тема протистояння християнського Заходу й мусульманського світу на цей момент не є актуальною. Однак ступінь невизначеності в розвитку подій на Близькому Сході та в Північній Африці є вкрай високим, що засвідчує існування загрози подальшої дестабілізації ситуації в світі. Для Європейського континенту взагалі, й для України зокрема, наслідки цих подій ще потребуватимуть оцінки, однак вже сьогодні зрозуміло, що система безпеки в Європі та світі проходить випробування на міцність.

Дедалі більш серйозним викликом залишається *масова міграція з бідних та слабозвинутих країн*. Зростанню "міграційного тиску" сприяє *розвиток нелегальних схем переміщення людей та торгівлі ними*. Водночас, міграції та демографічні зміни спроможні викликати навіть у благополучних країнах суттєві зсуви у традиційних суспільних структурах, зростання суспільного та політичного напруження. Внаслідок подій у Північній Африці і на Близькому Сході ця проблема набуває особливої гостроти.

Для позиції України на міжнародній арені особливо актуальними є питання *інформаційної безпеки*, зокрема необхідність протидії спробам деформувати у свідомості міжнародної спільноти державний імідж країни шляхом організації проти неї системних кампаній дезінформації. Сприяючи розвитку позитивних тенденцій глобалізації та органічно пов'язаній з нею інформаційній відкритості, Українська держава водночас має рішуче протидіяти деструктивним процесам десуверенізації в культурно-інформаційній сфері, зокрема експансії іноземних держав та транснаціональних корпорацій у внутрішній інформаційний простір, яка здатна призвести до втрати національної ідентичності й руйнації духовно-моральних підвалин суспільного життя.

Небезпечним для окремих держав, цілих регіонів, а також – за особливих обставин – для усєї системи світового порядку стає неконтрольоване поширення зброї масового ураження та засобів її доставки. У цьому контексті *Україна з її*

техногенне небезпечними виробництвами (ядерними, хімічними, ракетно-космічними тощо) потенційно може бути об'єктом активних устремлінь міжнародних терористів.

Продовжує існувати загроза виникнення нових та ескалація міжетнічних та міждержавних конфліктів, що тліють у просторі близького оточення нашої держави, які підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. У цьому контексті особливу небезпеку складає відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Україна в силу свого розташування у безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість з цих загроз, безпосередньо поставлена перед необхідністю вирішення завдань щодо їх подолання або зменшення їх масштабів.

Географічне та геополітичне положення України спричиняє особливу вразливість щодо вказаних новітніх та традиційних викликів та загроз, що потребує відповідного переосмислення місця України в Європі та у світі.

2. Позиція України в зовнішньому світі

Глобалізація змінює засади систем світової політики та характеристики держав як її ключових акторів. Сучасна система міжнародних відносин характеризується надзвичайно високим рівнем взаємозалежності. У процесі визначення свого місця на міжнародній арені Україна зіткнулася із вкрай гострим протиріччям, характерним для держав, що повстали на Європейському континенті після завершення «холодної війни»: з одного боку, інтереси становлення і зміцнення державності вимагають інтенсифікації процесів формування національної ідентичності, з іншого – процес модернізації соціально-економічної системи потребує найширшої відкритості країни, внаслідок чого суспільство стає об'єктом інтенсивних, не завжди бажаних, політичних, економічних, соціальних та культурних впливів.

В умовах глобалізованого суспільства негативні наслідки глобалізації значно більше вражають державу, яка залишилася поза межами простору розвинених країн світу. Україна перебуває на стику між країнами, які отримують переваги глобалізації, і тих, які зазнають її негативних наслідків. Таке «проміжне» становище відбивається й у геополітичній невизначеності, в якій продовжує перебувати Україна, а також у ситуації «вакууму безпеки», коли держава не має відповідних механізмів захисту (зовнішніх і внутрішніх). Такий стан речей обумовлений низкою чинників зовнішньополітичного і внутрішньополітичного типу.

Стрімкий розвиток регіональних моделей інтеграції у різних частинах світу, асиметричне зростання впливу нових держав-лідерів як регіонального, так і світового рівня, позиції та інтереси яких дедалі більше впливають на розгляд світовою спільнотою питань глобального розвитку, – все це принципово нові чинники міжнародного життя, з яким стикається нині Україна.

Міжнародна кон'юнктура не сприяла реалізації стратегічних завдань України, а внутрішня ситуація в країні заважала виробленню її консолідованої

зовнішньополітичної лінії. Значною мірою підбив позицій Україні у зовнішньому світі спричинений також світовою фінансово-економічною кризою, щодо подолання наслідків якої держава не спромоглася виробити відповідні антикризові заходи.

В умовах глобалізації Україна, якщо вона спроможеться виступити у якості суб'єкту, має шанс використати її переваги для власного розвитку, тоді як залишаючись об'єктом дії зовнішніх сил, отримує лише її негативні наслідки.

Фактично наша держава, сповідуючи принципи багатовекторності та позаблоковості усі два десятиліття свого існування, намагалася стверджувати себе на світовій арені шляхом балансування між різними геополітичними силами, переймаючись скоріше питаннями власного виживання, аніж стратегічного розвитку.

Очевидно, Україна поки що не є суб'єктом, що формує геополітичний простір навколо себе, а залишається здебільшого об'єктом політики інших держав і елементом масштабних процесів, що розгортаються на Європейському континенті. Не будучи членом ЄС та НАТО, Україна не має достатніх можливостей активно впливати на процеси прийняття рішень в Європі.

При цьому досягнення вимушених компромісів у взаємодії з провідними геополітичними потугами не завжди було на користь реалізації національним інтересам держави. Йдучи іноді на досить істотні поступки у відносинах з однією з великих держав, Україна водночас позбавляє себе можливості зовнішньополітичного маневру і таким чином посилює свою залежність від цієї держави.

Коливання зовнішньої політики України, що відбуваються разом зі змінами міжнародної політичної кон'юнктури, свідчать про її певну геополітичну невизначеність. Але це не тільки українська проблема. Вона є перешкодою у розбудові нової Європи, у закріпленні та посиленні позитивних цивілізаційних та геополітичних зрушень на континенті, що відбуваються в останній час. Наша держава привертає значну увагу з боку міжнародної спільноти і відіграє роль важливого, хоч і пасивного, чинника регіональних міжнародних відносин.

Європейську спільноту насамперед непокоїть розвиток соціально-економічної та екологічної ситуацій в Україні, тобто саме ті проблеми, які є наслідком слабкості. Важливим параметром сприйняття України на Заході є побоювання її повертання до Росії й перспектив використання останньою чималих українських ресурсів та досить важливого геополітичного становища у можливому новому протистоянні. З іншого боку, в РФ існують значні побоювання щодо активізації процесів європейської інтеграції України, які значною мірою обмежують впливи на стратегічний курс Української держави.

Інтерес до України, за логікою існуючих тенденцій геополітичних змін, безумовно, буде зберігатись, а вірогідно – й зростатиме. Незалежна Україна об'єктивно потрібна новій Європі, новій системі континентальних міждержавних відносин. Але європейську спільноту непокоїть високий рівень корупції в країні, що стоїть на заваді демократичних перетворень, вірогідність

повернення на шлях авторитаризму, так само, як і ризик зростання впливів деструктивного націоналізму, що несумісне із засадами європейської цивілізації.

Доки зазначені загрози не буде усунено внаслідок зміцнення громадянського суспільства, здійснення глибоких соціально-економічних перетворень, доти внутрішні характеристики України не дозволять їй ефективно інтегруватися в Європу. Та своєрідна стабільність і поміркованість, що іноді трактують як ознаку толерантності й цивілізованості українського суспільства, насправді є наслідком його неструктурованості й негнучкості.

Для визначення параметрів української зовнішньої політики, її загальної довготермінової спрямованості первинним комплексним показником є цивілізаційна належність країни. Європейський досвід і стандарти взаємин між незалежними державами свідчать, що геополітична і цивілізаційна самоідентифікація є неодмінною передумовою органічної інтеграції країни до міжнародної спільноти. Але саме ця належність, фундаментальні характеристики української держави та українського суспільства не можуть вважатись автоматично з'ясованими і породжують чимало запитань і сумнівів у потенційних партнерів.

Порівняльний аналіз практики незалежного існування ряду інших європейських посткомуністичних держав змушує зробити висновок, що має місце не просто відставання України від її західних сусідів, а якісна відмінність внутрішніх трансформацій. Україну характеризує брак суспільного вибору та відповідних виразних тенденцій внутрішньої еволюції. Натомість цивілізаційна приналежність залишається, з одного боку, предметом абстрактних дискусій політиків і науковців, а з другого – найширших маніпуляцій у сфері масової свідомості. Її з'ясування так і не стало прямою суспільною потребою.

На визначення стратегічного курсу зовнішньої політики Української держави впливають вагомі внутрішні чинники у вигляді позицій провідних політичних сил, а також зовнішні стимули і тиск з боку світових держав. Ефективність реалізації обраної стратегії залежить від внутрішнього консенсусу основних політичних сил та політичних еліт.

Принципово важливим видається той факт, що серед впливових політичних сил в Україні немає жодної, яка висувала б амбіційні, небезпечні для регіональної стабільності зовнішньополітичні плани. Тому Україну не сприймають як джерело класичних загроз.

В українському суспільстві побутують доволі радикальні позиції, щодо визначення зовнішньополітичних пріоритетів, які, однак, не завжди адекватні сучасним процесам у міжнародній політиці. Деякі політики схильні занадто спрощено уявляти зовнішній світ, обмежуючи участь України у світових процесах лише вибором проросійської, або прозахідної орієнтації.

Якщо ми намагатимемося зорієнтувати наш зовнішньополітичний курс згідно із застарілими уявленнями про біполярний або, навіть, багатополлярний світовий простір, то є небезпека потрапити в полон колишніх стереотипів: вибір того чи іншого полюсу як певної точки зовнішньополітичних орієнтацій означає або відповідну конфронтацію з іншим полюсом, або - необхідність

балансувати між різними полюсами, або - визнання себе периферійною державою, яка ніколи не спроможеться мати власну зовнішньополітичну лінію.

Отже метафора «полярного світу» фактично нав'язує старі стереотипи конфронтаційного мислення, не зважаючи в якій саме площині пролягатиме вісь протистояння. Реальність є значно складнішою, аніж це виглядає під кутом зору класичної геополітичної схеми протистоянь.

Відсутність в українському суспільстві консолідованої позиції щодо стратегічного зовнішньополітичного курсу приховує в собі альтернативи, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце та роль країни в системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами.

Усталені у радянську добу стереотипи суспільного життя, відповідна система цінностей виявилися глибоко закоріненими в свідомості значної частини населення. Водночас, зрозуміло, що дотримання життєвих настанов та цінностей старого суспільства не створює достатньо ефективних засад суспільного розвитку і не може слугувати суспільною платформою для вироблення стратегічного зовнішньополітичного курсу.

Включення України у світову економічну і політичну систему, включення у глобалізаційні процеси, а також проведення політики модернізації у зовнішньому вимірі можливе у трьох основних варіантах:

- 1) через *євроазійську геополітичну модель* (реінтеграційні проекти, Митний Союз, тощо);
- 2) через *європейську інтеграцію* (включаючи демократичні та соціально-економічні перетворення);
- 3) *самостійне просування на глобальні ринки* та пошук власного місця у світовому розподілі праці виходячи з наявних можливостей та ресурсів.

Певною мірою ці процеси можуть розвиватися у всіх трьох площинах поки не почнуть входити між собою у суперечність. Тоді постає питання вибору між ними або їх узгодження між собою, що вимагає від держави значної гнучкості і вміння відстоювати власні інтереси.

Таке узгодження можливо здійснити, якщо у кожному з напрямів будуть задіяні притаманні йому виміри співробітництва за умови збереження єдності зовнішньополітичного курсу. У випадках, коли таке узгодження стає практично нереальним, вибір має здійснюватись на користь домінуючої зовнішньополітичної стратегії, яка визначена оптимальною для держави, її розвитку та національної безпеки.

Таким чином виникає питання про те, який з названих трьох варіантів здатний виконати необхідну системно-організуючу роль? Проведений нижче аналіз свідчить, що ***найоптимальнішим для України продовжує залишатися варіант європейської інтеграції.***

Євразійську геополітичну модель Україна відкинула вже самим фактом проголошення незалежності. Відокремлення України від величезного геополітичного простору під назвою «Російська імперія», а пізніше «СРСР», автоматично означало перехід на шлях самостійного включення у світову

політичну та європейську субрегіональну систему міжнародних відносин, а отже, проведення незалежної зовнішньої політики.

Таким чином, повернення до цього простору у вигляді запропонованих моделей зближення означає не що інше, як геополітичну реінтеграцію пострадянського простору, тобто варіант відновлення залежного статусу, як у реалізації зовнішньої політики, так і у внутрішніх економічних і соціально-політичних питаннях.

Україна цілком могла б сприйняти варіант переформатування євразійського геополітичного простору на засадах, подібних тим, якими керується європейська спільнота держав – рівноправних форм взаємодії та кооперації в усіх сферах – економічній, політичній, безпековій та гуманітарній. Але враховуючи пострадянські політичні та економічні реалії, такий варіант виглядає дещо ідеалістичним.

Великих переваг у протидії глобалізаційним викликам та загрозам реалізація євразійського проекту у вигляді, який наразі пропонується РФ, не надаватиме, оскільки геополітичний центр такого реінтеграційного угруповання не має відповідних можливостей – технологічних, економічних, інтелектуальних, а отже Україна перебуватиме на задньому плані світового поступу. Крім того, власним бізнесовим групам держави важко буде витримувати конкуренцію з боку економічних угруповань, традиційно підтриманих новим інтеграційним центром.

Скоріше, цей варіант створить для України ще більше проблем глобалізаційного типу, без можливостей серйозної їм протидії в умовах обмеженості права самостійно приймати рішення. Перебування у сфері реінтеграції означатиме також і суперечність і з третім виміром зовнішньої активності – самостійним просуванням на світові ринки.

Генеральною лінією української політики у близькій перспективі визначено активну цілеспрямовану *інтеграцію у європейську спільноту* на основі істотних трансформацій соціально-економічного і соціально-політичного типу. Це визначено історичним шляхом розвитку української держави, її географічним розташуванням та закріплено у законодавстві.

Європейський Союз включає розвинуті демократичні країни, що дотримуються спільної системи цінностей. Таке об'єднання створює ядро тяжіння для інших європейських держав демократичного напрямку розвитку, які прагнуть включитися у європейський економічний, політичний і безпековий простір.

Привабливість інтеграційної моделі, яку демонструє Європейський Союз, полягає у досить оптимальному для глобалізованого світу співвідношенні національних інтересів окремої держави і інтересів спільноти у цілому. Стратегічні рішення тут приймаються на основі об'єднання системи прийняття рішень або, у випадку зовнішньої політики, на основі принципу консенсусу; а якщо існують суперечності, вони долаються шляхом переговорів і компромісів.

Євроінтеграційна модель демонструє досить прискорене просування до європейських стандартів життя та високого рівня економічного розвитку. Водночас, реальне просування України шляхом інтеграції в Європу потребує

глибоких політичних та економічних трансформацій, тобто перетворення її у європейську державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності і безпеки.

Європейська інтеграція не викликає особливих заперечень з боку основної частини української політичної та економічної еліти. Питання лише у стратегії і тактиці цього шляху. Водночас, внутрішні політичні суперечності, зволікання з необхідними соціально-економічними реформами й відповідністю демократичним стандартам виявилися значним гальмуючим чинником для створення умов ефективного прориву на європейському напрямку.

Україна знаходиться в Європі географічно, вона є елементом масштабних процесів, що розгортаються на Європейському континенті, але цього недостатньо, щоб забезпечити країні право приєднання до ЄС. Поки що Україні нема з чим йти на Захід, окрім сировинних ресурсів та дешевої робочої сили, що значно стримує розвиток паритетних взаємин і стримує активізацію зусиль в цьому напрямку. Водночас плановане завершення роботи над Угодою про асоціацією між Україною та ЄС, включно із поглибленою зоною вільної торгівлі та процесом лібералізації візового режиму надасть міцнішу основу для процесу європейської інтеграції, стане важливим кроком вперед у послідовному європейському поступі.

Третій сценарій геополітичного самовизначення України полягає у *самостійному просуванні своїх інтересів у світовому економічному та політичному середовищі.*

Позиція України визначатиметься її спроможністю бути самостійним суб'єктом у процесі трансформації міжнародної системи, що обумовлено ініціативністю держави та вмінням вести взаємовигідне співробітництво з іншими державами світу, створюючи таким чином формування зовнішніх умов, сприятливих для реалізації національних інтересів та поступального розвитку України, її ствердження як впливової регіональної держави.

Самостійність виглядає досить привабливою, оскільки начебто найбільше відповідає статусу незалежної держави і зміцнює її суверенітет. На цьому наполягають певні національно-радикальні сили, а з іншого боку – прихильники нейтралітету, якщо йдеться про безпеку держави.

Але вадою надмірної самостійності є й певна самоізоляція, що може привести її у стан маргіналізованої і периферійної держави. Не маючи надійних союзників та потужних реальних стратегічних партнерів, країна навряд чи спроможеться пройти шлях модернізації без відчутних втрат, або самотужки забезпечити власну безпеку. Це шлях Ірану, але без його потужних енергетичних ресурсів та релігійної основи внутрішньої та зовнішньополітичної консолідації. Для реалізації такого проекту потрібно бути великою й економічно розвиненою державою на зразок США чи Китаю, або мати потужну підтримку з боку іншої світової держави.

Інша небезпека полягає в тому, що намагаючись дистанціюватись від реінтеграційних процесів в СНД і значно поступаючись західним європейським сусідам за темпами суспільних перетворень, Україна посідає в обох регіонах периферійне становище. Цьому також сприяє і поширення в країні орієнтації на

ізоляціонізм, яка набуває зовні різноманітних форм – починаючи від закликів ввести візи для громадян ЄС і закінчуючи масштабними проектами, у яких Україна, у ролі «моста» між РФ та ЄС мала б отримати впливове місце у новітній системі безпеки, орієнтованій на євразійський простір.

Однак «міст», попри усю важливість цієї конструкції, не належить до жодної із сторін, які він поєднує, ним лише користуються. Очікувати, що Україна у ролі «мосту» може отримати право голосу, тобто бути суб'єктом – нереалістично. Беручи до уваги нинішню послаблену міжнародну позицію України, не варто очікувати, що пропонований нею підхід, спрямований на об'єднання «ключових держав Євразії», буде позитивно сприйнято цими країнами. Складається враження, що претендуючи на особливу і амбітну роль у євразійському просторі, Україна насправді прирікає себе на участь у чужій грі.

Вихід із геостратегічного вакууму можливий, насамперед, шляхом структурної модернізації економічного потенціалу України, поглиблення євроінтеграційних процесів і масштабної цілеспрямованої експансії в напрямку взаємодії з новими центрами світового зростання.

3. Пріоритети зовнішньої політики держави

Україна виходить з того, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі є розвинена кооперація у політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах.

Підґрунтя такого співробітництва створюють процеси глобалізації економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін у питаннях можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із завданнями забезпечення довгострокового миру у громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктних ситуаціях.

Зовнішня політика України спрямована на розбудову ефективної системи відносин з провідними світовими та регіональними державами та пошук зовнішніх можливостей для забезпечення завдань модернізації країни та вдосконалення її системи національної безпеки.

Пріоритетним для нашої держави є забезпечення її належної ролі у формуванні сучасної архітектури європейської та регіональної безпеки, зміцнення міжнародних гарантій безпеки України, послаблення залежності від тиску з боку окремих держав та їх угруповань, ефективне використання міжнародних та національних засобів для захисту життя та інтересів українських громадян за кордоном.

У відносинах з ключовими міжнародними партнерами Україна прагне проводити ефективну, прагматичну, збалансовану зовнішню політику, побудовану на відстоюванні власних національних інтересів та неутручанні у суперечності між ними. Особлива увага має бути приділена розширенню співробітництва з країнами нових світових центрів гео економічного та геополітичного зростання.

У загальному аспекті Україна має підстави бути задоволеною геополітичними параметрами незалежності, успадкованими кордонами та ресурсами. Вона виграє від того, що не має причин висувати вимоги, які б не сприймалися міжнародною спільнотою, й ініціювати міжнародні суперечки, що вона налаштована безумовно підтримувати міжнародно-правові норми та правила гри, які складаються на європейському континенті.

Найважливішим пріоритетом національного інтересу стає включення країни в процес світового економічного розвитку, тому що в процесі глобалізації виявилась майже абсолютна закономірність: жодна країна не здатна досягти серйозного економічного росту добробуту населення без зростаючого залучення в світову економіку.

У структурі національних інтересів на перший план також виходить прагнення до володіння передовими технологіями, що забезпечують сумісність з найсучаснішими засобами інформації, зв'язку та транспорту. Разом з тим, глобалізація вносить свої зміни у сферу національної та міжнародної безпеки та визначенні засобів протидії сучасним загрозам у будь-якій сфері.

3.1. Європейський вимір

Європейська інтеграція. Головним пріоритетом зовнішньополітичної діяльності держави визначено курс на європейську інтеграцію. Така стратегія істотно впливає на весь спектр зовнішньополітичних пріоритетів, включаючи і формування нової моделі національної безпеки. Розвиток наших взаємин з іншими державами та групами держав повинен узгоджуватися з цим основним курсом і будуватися таким чином, щоб дії на усіх зовнішньополітичних напрямках сприяли євроінтеграційним цілям, а не перешкоджали їхньому досягненню. Європейський вимір зовнішньої політики України, крім здійснення кроків на шляху інтеграції до структур ЄС, передбачає розв'язання ширшого спектру питань, пов'язаних, зокрема, з двосторонніми відносинами з європейськими країнами, а також з відносинами з міжнародними організаціями та альянсами (ОБСЄ, НАТО).

Головним завданням у сфері європейської інтеграції на сьогодні є завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС та її підписання. Ця угода, включно з передбаченою нею Зоною вільної торгівлі, забезпечує перехід відносин України з ЄС на принципово новий рівень, уможливорює значну інтенсифікацію торгівельних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, а також активізацію й поглиблення співробітництва у сфері безпеки. Угода про асоціацію, формалізуючи поступові та послідовні кроки в напрямку інтеграції з ЄС, забезпечує Україні реальну, а не декларативну можливість надалі, після виконання усіх передбачених Угодою кроків, правомірно поставити на порядок денний питання про членство України в ЄС.

Україна співпрацює з ЄС не тільки у двосторонньому, але й у багатосторонніх форматах. Ініціатива «Східне партнерство», розроблена у межах Європейської політики сусідства, передбачає можливості співпраці

України з країнами ЄС та з іншими східноєвропейськими сусідами Євросоюзу за деякими важливими безпековими напрямками (такими як протидія нелегальній міграції, участь у миротворчих операціях, у врегулюванні регіональних конфліктів та ін.). Україна є учасником спільних з ЄС миротворчих операцій, операції протидії актам піратства «Аталанта», наша країна бере участь у врегулюванні конфлікту в Придністров'ї.

Оскільки Україна залишається ключовим транзитером газу до Європи від неї очікують надійності газопостачання. Одним з кроків у цьому напрямі має стати модернізація ГТС. В цьому ключі важливо інтенсифікувати процес, розпочатий з підписанням Брюссельської декларації між щодо участі ЄС у реконструкції української газотранспортної системи.

Однак можливості співпраці з ЄС у галузі безпеки для України є недостатніми. Не будучи членом ЄС і не маючи наразі юридично підтвердженої перспективи такого членства, Україна позбавлена *реальної можливості активно впливати на процеси прийняття рішень в Європі*. Вилучення з системи підготовки й прийняття рішень особливо гостро дається взнаки у сфері безпеки.

На сьогодні головний зовнішній виклик у сфері національної безпеки - це небезпека вилучення України з активної участі у системі колективної європейської безпеки. Нинішні відносини з ЄС, попри названі можливості співпраці, принципово обмежують участь України у нових безпекових структурах Європейського Союзу.

Зважаючи на провідну роль Північноатлантичного альянсу в сучасній системі безпеки на Європейському континенті, Україна виходить з необхідності всебічного поглиблення відносин особливого партнерства з НАТО. Розвиток відносин України з Альянсом ґрунтується на засадах партнерства, визначених в Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною, та інших документах, якими керуються Україна і НАТО у своїх діях на міжнародній арені. Україна надає особливого значення місцю, ролі та потенціалу Ради євроатлантичного партнерства (РСАП) НАТО як найбільш представницького (поряд з ОБСЄ) форуму з питань партнерства в галузі безпеки.

Двосторонні відносини. Розвиток різних форм взаємодії з *ключовими країнами ЄС* – Німеччина, Франція, Великобританія, Італія та інші є надзвичайно важливим у просуванні євроінтеграційної політики України. Позиція цих країн має вирішальне значення при прийнятті рішень у відносинах ЄС з Україною, а отже необхідно підтримувати постійний політичний діалог з керівними колами цих держав, на рівні впливових політичних партій та громадських організацій.

Важливим напрямком євроінтеграційної політики України є розвиток добросусідських відносин з безпосередніми західними сусідами України. З розширенням ЄС впритул до кордонів нашої держави відносини з такими країнами – новими членами НАТО та ЄС як Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина істотно змінюються, оскільки значною мірою розвиваються під впливом Брюсселю.

Двосторонні відносини з цими країнами, фактично, значною мірою, втрачають самостійне геополітичне значення. Їх роль набуває ваги у питаннях підтримки інтересів України у взаємодії з ЄС або НАТО, або у випадках, коли належність до цих структур наші країни-сусіди прагнуть використовувати для просування своїх інтересів у відносинах з нашою державою. Отже, двосторонні відносини переходять, скоріше, у площину економічної співпраці та прикордонного співробітництва. Політичні проблеми для України виникають лише у відносинах з Польщею та Румунією, а також у зв'язку з особливою ситуацією у Молдові (Придністровський конфлікт).

Найбільш впливова серед наших західних сусідів *Польща* традиційно відіграє роль головного лобіста України в реалізації її євроінтеграційних устремлень. Однак іноді в українсько-польських відносинах актуалізуються суперечливі питання - практика видачі «карти поляка», неадекватне висвітлення у Польщі трагічних сторінок спільної історії українських і польських земель, посилення впливу на польську політику праворадикальних організацій з їхніми територіальними претензіями на Західну Україну, тощо.

Водночас, Польща має амбіції щодо статусу регіонального центру впливу у просторі Східної Європи. У ці наміри вкладається і покращення стосунків Польщі з Росією, а також посилення впливу Польщі на формування європейської політики у східному напрямі.

Час від часу спостерігається зростання напруженості в *українсько-румунських відносинах*, які хоча і декларуються як партнерські, але у цілому не позбавлені суперечностей. Радикально націоналістичні політичні кола Румунії не приховують наміри щодо повернення т. зв. «історичних територій», що знаходяться під юрисдикцією України. Румунська дипломатія часто дезінформує європейську та міжнародну спільноту про реальний стан речей щодо України та характеру відносин на двосторонньому та регіональному рівні, сподіваючись здобути підтримку Заходу у просуванні своїх інтересів.

На *молдовському* напрямі важливо забезпечити хід переговорних процесів придністровського врегулювання у форматі «5+2» у відповідності до інтересів України. Вирішення цієї проблеми важливо з огляду на зацікавленість структур ЄС та ОБСЄ. Наскільки Україна активно сприятиме цьому підвищить її статус у формуванні структур європейської безпеки. Суміжні цілі для України в цьому питанні - розробити й впровадити ефективні механізми запобігання контрабанді по всьому периметру українсько-молдовського кордону; остаточно вирішити питання демаркації міждержавного кордону і передачі Україні території в районі с. Паланка. посилити українську присутність в інформаційній сфері Молдови, активно залучати молдовські та придністровські органи місцевого самоврядування до прикордонного співробітництва. Питання про облаштування спільних ділянок кордону Україні необхідно буде також вирішити з *Білоруссю*, що на сьогодні становить проблему.

3.2. Глобальні стратегічні партнери

Пріоритетне місце у міжнародній співпраці України займають питання укріплення взаємодії та гармонізація відносин із стратегічними державами-партнерами, насамперед - США, КНР і РФ, які іноді мають відмінні, а часто і протилежні позиції у міжнародних справах. Пріоритетним для України завданням є доведення власної спроможності бути ефективним партнером глобальних акторів, адекватно включаючись у схему розподілу функцій у системі міжнародної безпеки.

У процесі реалізації цього завдання Україна може спиратися на існуючі домовленості зі **Сполученими Штатами Америки**, зокрема, на Хартію стратегічного партнерства, та використовувати повною мірою інструменти для інтенсифікації міждержавного діалогу, активно пропонувати нові напрями співпраці, що мають на меті включення України до глобальних трансформаційних процесів на правах повноправного актора.

У ставленні до України США враховуватимуть позицію Росії у відповідності з політикою “перезавантаження” відносин, що іноді може означати певне зниження рівня американської підтримки української зовнішньополітичної стратегії.

Українській державі у цих умовах слід визначити власний геополітичний маневр, який полягає у своєрідній рівновіддаленості або рівнонаближеності щодо зовнішньополітичних ініціатив обох значущих для держави геополітичних гравців у відповідності до власних національних інтересів.

Пріоритетним завданням зовнішньої політики України завжди була і залишається розбудова взаємовигідних рівноправних відносин з **Російською Федерацією** на основі поваги до принципів міжнародного права, суверенітету та національних інтересів обох сторін.

У відносинах з Росією Україна зацікавлена в їх переведенні у суто прагматичну площину, позбавлену ідеологічно-ціннісних мотивів, тобто виключно на основу взаємовигідного економічного співробітництва за різними напрямками.

З того часу, як Україна й Росія обрали власні траєкторії суверенного розвитку, пройшло два десятиріччя. Навіть за історичними мірками, усього часу мало б вистачити для того, щоб не тільки унормувати взаємні міждержавні відносини, але й вийти на таку їх конструктивну модель, яка б дозволила максимально задіяти величезний потенціал співробітництва наших країн і народів. Така модель, побудована на визнанні суверенного статусу обох держав в межах існуючих кордонів, на взаємній повазі до інтересів іншої сторони є більш життєздатною, ніж модель наростаючого протистояння.

Протягом усього періоду розвитку українсько-російських відносин склалися декілька вузлів протиріч, які актуалізуються у відповідності до змін зовнішньополітичних реалій і внутрішньополітичної ситуації в державах. Серед них можна виокремити територіальні претензії, економічні проблеми, енергетичні питання, гуманітарні закиди, інформаційний тиск, тощо.

Стосовно РФ, зважаючи на її амбіції, маємо амбівалентну ситуацію: об'єктивна необхідність співробітництва стимулює зближення обох держав, але цей процес гальмується претензіями політичної еліти РФ на домінування своїх інтересів у пострадянському просторі. У ситуації невирішеності ряду проблем перманентно виникають моменти загострення та конфронтації. Глобалізаційна складова суперечностей – у визначенні шляхів інтеграції пострадянських держав до світової макроцивілізаційної системи: безпосередньо, у якості суверенних держав, або опосередковано, через євразійську регіональну модель.

У контексті російської геостратегії, Україна має увійти в інтеграційне формування на пострадянському просторі під домінуванням Росії, що суперечить стратегічному курсу Української держави на європейську інтеграцію як умови збереження незалежності та суверенітету, її динамічного і поступального розвитку.

Тим не менш, розвиток рівноправного партнерства з РФ та іншими країнами СНД є для нашої держави вагомим знаряддям розвитку та підтримання стратегічної стабільності у регіоні. Співробітництво у цьому напрямку необхідне і важливе тією мірою, яка не суперечить пріоритетному інтеграційному вектору – європейському.

Негативні процеси у двосторонніх відносинах посилюються через значну політизацію ключових питань взаємодії, внаслідок чого ускладнюється перехід до конструктивної співпраці навіть у тих сферах, де обидві сторони мають практичний інтерес і готові досягати конкретних домовленостей.

Для досягнення позитивних результатів у двосторонніх відносинах українсько-російський діалог має бути деполітизований та переведений у площину практичної взаємодії з тих питань, які об'єктивно становлять інтерес для обох сторін. На сьогодні такою темою могло б бути подолання наслідків фінансово-економічної кризи й активізація двостороннього співробітництва в торговельно-економічній сфері, реалізація спільних перспективних проектів.

Опрацювання всіх питань двосторонньої співпраці мають ґрунтуватися на професійних підходах і враховувати об'єктивну незмінність добросусідських відносин України та РФ на довгострокову перспективу.

Китайська Народна Республіка є одним із загальноновизнаних світових політичних та економічних лідерів, роль та значення якого і надалі невпинно зростатиме у всіх сферах міжнародного життя. На сучасному етапі Китай є найвагомим партнером України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Пріоритетність китайського напрямку для зовнішньої політики нашої держави визначається передусім великою політичною і економічною вагою Китаю у світі, можливістю впливу з боку КНР на міжнародні події в глобальному та регіональному масштабах, певною сумісністю економік та технічних стандартів обох країн у багатьох галузях, перспективністю китайського ринку для широкого асортименту вітчизняних товарів.

КНР традиційно здійснює прагматичну зовнішню політику з добре відпрацьованими методами гри на протилежності інтересів інших держав. Визнаючи зростаючий розрив між розвинутими країнами і тими, що

розвиваються, Китай домагається консолідації на своїй платформі країн «третього світу».

Стратегічне партнерство з КНР призведе як до відкриття нових можливостей для співробітництва, так і до можливих обмежень внаслідок передбачуваних стратегічним партнерством взаємних зобов'язань. Важливо, крім того, оцінити, як може позначитися активізація відносин з Китаєм на євроінтеграційних перспективах України, а також на її відносинах із США та РФ.

3.3. Східна політика України

Південно-Східний напрямок зовнішньої політики України (Чорноморський та Близькосхідний регіони, Центральна та Південна Азія, країни АТР) не обтяжений конфронтаційними проблемами і має значний потенціал для розгортання *активних дій* держави на міжнародній арені. Економічним підґрунтям тут є значно більші можливості для взаємовигідної торгівлі та втілення масштабних економічних проектів.

Торгівля енергоносіями є одним з важких і найбільш важливих питань сучасної геополітики. За контроль над джерелами видобутку й шляхами постачання енергоносіїв ведуть жорстоку конкурентну боротьбу великі світові держави, могутні транснаціональні корпорації. Україна, з огляду на вимоги диверсифікації, шукає виходу на інші джерела.

Україна зацікавлена у створенні ефективних структур безпеки на Сході, особливо в Чорноморсько-каспійському регіоні, оскільки таким чином формується необхідний баланс стримування впливів великих держав. Україна зацікавлена в стабільності та розвитку держав Сходу, оскільки таким чином відносини з ними набувають також стабільного та довгострокового характеру.

Посилення зовнішньополітичної активності на Сході сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації в межах країни, надасть нові можливості для економічного розвитку, а також – послабить соціально-політичну напруженість, оскільки українське суспільство отримає багатовимірну конфігурацію зовнішніх орієнтацій політичних сил замість існуючої біполярної.

У перспективі важливо, щоб цей напрямок дійсно отримав значення однієї з фундаментальних парадигм зовнішніх орієнтацій України. Він не обтяжений проблемами, з якими Україна стикається у відносинах з Росією та Заходом, і має значний потенціал. Активними діями в Південно-Східному напрямку, з врахуванням існуючих реалій і можливостей, можна домогтися відчутних результатів, що сприятимуть поліпшенню міжнародного іміджу України.

З іншого боку Україна може виступати посередньою ланкою в економічних зв'язках Європи зі Сходом. Внаслідок активних дій в східному напрямку, побудованих на врахуванні існуючих реалій і можливостей, можна очікувати певних ефективних результатів, що сприятимуть поліпшенню міжнародного іміджу України. Розгортання взаємовигідних відносин з країнами

Сходу сприятиме підвищенню рівня економічної та політичної присутності України, зростанню її міжнародного авторитету.

Українська геостратегія стосовно країн *Чорноморсько-каспійського* регіону ґрунтується на розумінні його важливості для реалізації національних інтересів України і зміцнення її безпеки. Основними цілями й завданнями зовнішньої політики щодо країн регіону є:

- активізація зусиль у напрямі формування нової системи транспортних комунікацій, в якій Україна стає важливою ланкою сполучення між Європою та Азією, розв'язання проблем диверсифікації джерел енергопостачання для України й подальшого транзиту енергоносіїв у Європу;

- створення сприятливих умов для інтеграції Чорноморсько-Каспійського простору у європейському напрямку, сприяння взаємному тяжінню держав регіону, інтенсивний розвиток рівноправних торгових взаємин та економічного співробітництва з країнами регіону в умовах модернізації економічних систем;

- розвиток співробітництва в галузі безпеки, необхідного у зв'язку із зростанням нерегульованої міграції з азіатських країн, організованої злочинності та накробізнесу, співробітництво у сфері влагодження локальних конфліктів, боротьби проти міжнародного тероризму; взаємодія в миротворчих акціях міжнародних організацій.

Регіональні позиції України послаблені внаслідок неоднозначних процесів у сфері безпеки Чорноморського регіону. Україна фактично відсторонена від процесів врегулювання конфліктних ситуацій в регіоні, а її регіональні ініціативи зависли у повітрі. Регіональна політика держави має вестися у більш прагматичному річизці шляхом реалізації різнопланових регіональних проектів співробітництва.

Реалізація масштабних проектів співробітництва безумовно пов'язана із формуванням загальної системи безпеки і стабільності в Чорноморському регіоні. Між тим держави регіону стикаються з протиріччями, що мають високий потенціал конфліктності. Подолання протиріч та недопущення розгортання конфліктів має бути побудоване на засадах формування субрегіональних структур безпеки, які б утворили спільну платформу для співробітництва в цій сфері із максимальним врахуванням інтересів всіх держав регіону.

Регіон *Близького Сходу* на сьогодні є місцем найбільшої активності великих держав та впливових регіональних держав. Через свою велику стратегічну, безпекову, енергетичну, торгово-економічну та культурно-релігійну цінність цей регіон характеризується постійною присутністю та боротьбою інтересів великої кількості позарегіональних держав, які в значній мірі і визначають розвиток міжнародних відносин на Близькому Сході.

Після закінчення холодної війни та розпаду СРСР в регіоні почалася активна зміна архітектури міжнародних відносин, яка сьогодні увійшла у свою кульмінаційну фазу. Сучасні політичні та воєнні конфлікти, які є невід'ємною складовою цих процесів, призвели до появи нових світових та регіональних загроз. Ситуація в регіоні значно загострилася, подальший розвиток подій важко передбачити.

Географічна близькість, залежність від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв, великий транзитний потенціал, потреба у залученні іноземних інвестицій, наявність значної мусульманської общини, а також суттєвий потенціал України як впливової регіональної держави об'єктивно робить Близький Схід зоною стратегічних інтересів України. Але до сьогодні як на державному, так і на науково-аналітичному рівнях не було приділено достатньої уваги цьому стратегічно важливому для України регіону.

У політичній сфері України вдалося встановити та розвивати політичні контакти з керівництвом близькосхідних країн, а також започаткувати створення нормативно-правової бази, яка б забезпечувала нормальні міждержавні відносини. Однак відсутність системної політики України щодо країн Близького Сходу не відповідає об'єктивному потенціалу та можливостям України у розвитку такого співробітництва.

Великою мірою це пояснюється відсутністю чіткої та виваженої самостійної стратегії поведінки України на Близькому Сході, яка раніше проводила переважно епізодичну двосторонню і часто непослідовну політику, без належного урахування специфіки регіону та нової архітектури міжнародних відносин на Близькому Сході. На сьогодні, враховуючи драматичну зміну конфігурацій у регіоні, Україні об'єктивно необхідно розвивати та поглиблювати відносини з близькосхідними країнами, що в свою чергу збільшить вагу та значення України для країн ЄС і буде позитивно впливати на активізацію євроінтеграційних процесів.

Усі ці фактори повинні братись до уваги при розбудові конкретних двосторонніх чи багатосторонніх стосунків України з країнами регіону. Треба, по можливості, уникати таких ситуацій, коли орієнтація України на одних учасників конфлікту може призвести до загострення відносин з іншими. Створення спільного простору миру, безпеки та стабільності, зменшення напруженості та зниження ризику збройних конфліктів на Близькому та Середньому Сході має й надалі залишатися одним із головних пріоритетів України у цьому регіоні.

Масштабність та складність завдань, що постають перед Україною на Близькому Сході, диктують необхідність вироблення цілісного підходу, основними рисами якого мають бути: комплексний, стратегічний характер; максимальне звільнення від кон'юнктурних міркувань; динамізм і прагматизм, що дозволили б гнучко реагувати на непередбачувані зміни у регіональному балансі сил; спрямованість на довгострокове закріплення політичних й економічних позицій нашої держави у близькосхідному регіоні.

Україна і країни *Центральної Азії* мають важливі спільні економічні та геополітичні інтереси. Існують реальні економічні та політичні підстави для свідомої і послідовної розробки української зовнішньої політики центральноазіатського напрямку. Продуктивність її розробки залежить від реалістичного уявлення щодо політичного становища та стратегічних інтересів держав регіону.

Підвищення геополітичного значення регіону для України пов'язане не лише з переструктуруванням політичного протистояння в Євразії та з його

природними багатствами, а й зі зміщенням транспортних маршрутів у межах Старого світу.

Україна основним вектором зовнішньополітичної активності має включення в європейські структури, тоді як країни Центральної Азії посилюють зв'язки з країнами ісламського Сходу та АТР. І хоча ці процеси начебто мають протилежне спрямування, країни Центральної Азії та Україна природно входять також до спільного чорноморсько-каспійського простору, стрижневою структурою якого стає транскавказський транспортно-енергетичний коридор.

Центральна Азія має значні природні ресурси і є також великим ринком для українських товарів споживчої та промислової сфери. Потреби модернізації її диверсифікації країнами Центральної Азії власної економіки, яка раніше мала риси колоніальної, побудованої на монокультурах, посилює їх активність в пошуках рівноправних і вигідних партнерів.

Незважаючи на інтенсивне проникнення в країни Центральної Азії капіталів з інших країн, для України залишаються неабиякі шанси закріпитися на центральноазійських ринках.

Винятково перспективним для України є співробітництво з країнами *Азії і Тихого океану*. Політичний образ України в АТР проходить стадію формування. Тут діє низка позитивних чинників, головними з яких є те, що Україна не має з жодною з країн АТР будь-яких спірних політичних проблем. Як країна-засновниця ООН, Україна зробила значний внесок в утвердження політичного суверенітету і незалежності багатьох країн регіону. Свого часу частка України, у загальносоюзному обсязі економічного співробітництва з країнами АТР подекуди складала до 50 і більше відсотків. Тому надзвичайно актуальною проблемою для України є налагодження ефективного співробітництва з державами АТР.

Розбудова взаємовигідних відносин з країнами АТР, передусім з державами Східної та Південно-Східної Азії, повинна стати одним із стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів України. Це обумовлюється як вище переліченими чинниками, так і наявністю в АТР містких ринків збуту, менш вибагливих і більш доступних ніж північноамериканський та європейський ринок, а також технологічною сумісністю української господарської системи з системами низки країн регіону.

В цілому економічні і політичні інтереси України в регіоні можна звести приблизно до таких аспектів:

- налагодження та розвиток взаємин з тими країнами АТР, які своєю діяльністю сприяють зміцненню регіональної та міжнародної стабільності;
- участь у роботі ЕСКАТО, міжнародних конференцій з питань економічного співробітництва та забезпечення регіональної безпеки;
- прискорення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з Китаєм, Японією, країнами-членами АСЕАН та іншими державами, що входять до КТЕС і АТЕС;
- залучення коштів для інвестування промислового та аграрного секторів України з фінансових центрів регіону - Японії, Південної Кореї, Тайваню,

Сінгапуру, які мають значні валютні резерви і виступають як чисті кредитори та експортери капіталу;

- створення сприятливих правових та соціально-економічних умов для діяльності на терені України СП з державним, приватним та змішаним капіталом промисловорозвинутих і неоіндустріальних країн Східної Азії;

- сприяння взаємній передачі високих технологій, залучення провідних країн регіону до програм перепрофілювання та диверсифікації воєнно-орієнтованих підприємств України.

Необхідно зазначити також, що умови функціонування жодного з економічних угруповань АТР не передбачають для окремої країни регіону статусу асоційованого члена або спостерігача. Все це необхідно враховувати при розробці підходів України та визначенні умов участі України в роботі регіональних організацій.

Найбільш оптимальним і перспективним шляхом активізації присутності України а Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є розбудова та розвиток двосторонніх відносин України з країнами регіону. При цьому пріоритет слід надавати розбудові відносин з передовими в технологічному і могутніми у фінансовому відношенні країнами АТР або з тими, що демонструють найвищі темпи економічного зростання (Японія, КНР, Республіка Корея, Сінгапур, Індонезія, Таїланд, Малайзія).

Перспективними напрямками взаємодії з ними можуть стати: залучення інвестицій з цих країн до реконструкції і технічного переобладнання вітчизняних підприємств промислового і аграрного сектору та конверсії українського ВПК, співробітництво у мирному освоєнні космосу та у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

У перспективі Україна повинна приступити до налагодження широкомасштабного співробітництва у вищезгаданих сферах не лише на двосторонньому рівні, але й взаємодіяти з субрегіональними і регіональними угрупованнями в рамках АТР. Перспективною була б участь нашої держави у багатонаціональних проектах під егідою АТЕС, АСЕАН тощо.

Південна Азія починає поступово наздоганяти інші регіони континенту й перетворюється на важливий осередок світової політики. Безумовно, що це пов'язано з бурхливими глобалізаційними перетвореннями, які спостерігаються в Індії на сучасному етапі. Будучи найбільшою в південноазійському регіоні за площею території та чисельністю населення, Індія, в народногосподарському комплексі якої все більше простежується домінування високотехнологічних галузей, є незаперечним економічним та політичним лідером півострову Індостан. Відносини з Індією в майбутньому можуть підвищити свою вагу, оскільки у випадку реформування Ради Безпеки ООН Індія може посісти місце її постійного члена й перетворитися на одну з найвпливовіших країн Азії.

Висновки

Протягом останніх років Україна опинилася в ситуації, коли її об'єктивне значення для системи міжнародних відносин в Європі та світі виявилось невідповідним тій ролі, яку вона може відігравати на міжнародній арені. Держава перебувала і частково продовжує перебувати у ситуації геополітичної невизначеності, обумовленої низкою чинників зовнішньополітичного і внутрішньополітичного типу.

Міжнародна кон'юнктура не сприяла реалізації стратегічних зовнішньополітичних завдань, а внутрішня ситуація в країні, з відсутністю єдності серед української політичної еліти та браком ефективної системи державного врядування заважала проведенню консолідованої зовнішньополітичної лінії.

Значне послаблення позицій Україні у зовнішньому світі було спричинене також світовою фінансово-економічною кризою. Остання деструктивно вплинула не лише на розвиток економіки держави, а й на ефективність міжнародної співпраці, на уповільнення у залученні інвестицій, зашкодила реалізації міжрегіональних проектів

Проте найбільше шкоди реалізації національних інтересів у галузі зовнішньої політики Україні принесли помилки концептуального плану, а саме довгочасні спроби грати на суперечностях між глобальними гравцями. Гра на протиріччях між Заходом та Росією виявилася, зрештою, неефективною, насамперед тому, що базувалася на застарілій логіці холодної війни. Такий підхід значно зашкодив у реалізації євроінтеграційних цілей та інших планів стратегічного значення.

Для відновлення суб'єктності на міжнародній арені у сучасних умовах глобальної та регіональної конкуренції Україна розпочинає послідовно розбудовувати нову, багатовимірну та диференційовану, систему відносин з ключовими міжнародними акторами (ЄС, США, РФ, Китай, НАТО) та країнами-сусідами, виходячи з національних інтересів України.

Моменти невизначеності у зовнішньополітичній стратегії й коливань у ключових геостратегічних пріоритетах, що продовжують зберігатися, створюють несприятливе тло для реалізації планів активізації присутності України на світовій арені.

Ця невизначеність має бути подолана, однак, не шляхом вибору одного з «векторів» за рахунок цілковитої відмови від інших, а *за допомогою розбудови багатовимірної системи міжнародних відносин у нових реаліях багатополярного світу.*

Водночас пріоритетне спрямування на інтеграцію до структур ЄС допоможе уникнути небезпеки розпорошення зовнішньополітичних зусиль, слугуючи своєрідним системно-організуючим чинником у складному просторі зв'язків України з міжнародним середовищем.

Поступ у напрямі європейської інтеграції забезпечить Україні реальну участь в міжнародних процесах прийняття рішень, дасть можливість активно впливати на формування міжнародного безпекового середовища.

Для реалізації оновлених принципів гнучкої і водночас передбачуваної зовнішньополітичної поведінки держави необхідно створити відповідну програму дій зовнішньополітичного відомства, яка включатиме комплекс політичних, економічних, правових, організаційних та інформаційних заходів, визначить сутність та спрямованість діяльності суб'єктів імплементації зовнішньополітичної стратегії.

Програма має спиратися на належне матеріальне забезпечення у вигляді фінансових ресурсів, оновленої кадрової політики, розгорнутої системи експертної підтримки із залученням можливостей академічного середовища й громадських організацій.

Окремої уваги потребуватиме проблема подолання міжвідомчих бар'єрів та питання організації ефективного інформаційно-аналітичного супроводу кроків держави на зовнішньополітичній арені.

Створення такої програми, крім суто практичного ефекту як інструменту реалізації означених зовнішньополітичних цілей, мало б підвищити рівень довіри з боку міжнародних партнерів, продемонструвавши прозорість та визначеність політики України на міжнародній арені.